

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд на тема

РАЗВИВАНЕ НА ФУНКЦИОНАЛНАТА ГРАМОТНОСТ НА УЧЕНИЦИТЕ ЧРЕЗ ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

за присъждане на образователната и научна степен *доктор*

по Професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по... (Методика на обучението по български език)

Докторант: Евелина Григорова Миланова

Рецензент: проф. дпн Адриана Дамянова

Предложеният за защита дисертационен труд се разполага на 246 страници, от които 182 страници основен текст, 9 страници библиография и 35 страници приложения. Библиографията съдържа 100 източника, 74 от които на кирилица и 26 на латиница. Трудът е оформен и структуриран съобразно изискванията на ЗРАСРБ, Правилника за неговото прилагане и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“. Авторефератът също отговаря на споменатите изисквания и представя работата по достоверен начин. Приносните моменти в дисертационния труд са сполучливо обособени и систематично изведени.

Основният текст на дисертацията се състои от въстъпителна част, две глави и заключение. Във въстъпителната част коректно са описани обектът, предметът, целта, задачите и методиката на изследването. Трудът недвусмислено определя като свои контексти концептуалните, теоретикоизследователските и практикоприложните търсения и постановки по отношение на ученето, преподаването и оценяването в глобален, европейски и национален мащаб. Отчетени са в тяхната взаимосвързаност динамичните, дори експоненциално ускоряващи се промени в социокултурен, обществено-политически и икономически план, които налагат *ученето през целия живот* като образователен хоризонт на *обществото на знанието* без алтернатива. Като осъществява кратък, но съдържателен преглед в диахрония на международно валидни директиви и препоръки в образователната сфера, от една страна, и диагностицира дефицитите на обучението по български език в училище по отношение на създаваните условия за развиване на уменията *да се чете, зада се учи*, до удовлетворителни нива, от друга, трудът убедително обосновава собствената си необходимост като изследване на възможностите чрез обучението по български език да се изгражда функционалната грамотност на българските ученици в прогимназиалния и в гимназиалните етапи чрез развиване уменията им за *грамотно четене*. Доколкото е отчетливо доловимо още във въстъпителната част, може би не е прибързано още тук да се подчертае едно от безспорните достойнства на труда, а

именно умелото засрещане и интегриране на целите, интересите, мотивите, параметриращи перспективите на развитие на глобализирания свят, на европейската общност, на българското общество в частност и на индивидуалната личност, залог за чието оптимално реализиране представя именно култивирането на функционалната грамотност в и чрез училищното образование. По този начин работата конструира изследователския си предмет като един стереоскопичен обект и оттук насетне съумява да наблюдава системно и последователно всичките му значими дименсии.

Първата глава от изследването е фокусирана върху теоретичните аспекти на проблема за функционалната грамотност. В началото си тя проследява процеса на конструиране на понятието *функционална грамотност*, като внимава основно в различителните линии, очертаващи и пресичащи концепта, за да стигне до заключението за неговата сложност и динамичност, за перспективата да продължи да се развива успоредно с променящите се социално-икономически, технологични и общокултурни условия и предизвикателства. Цената на възсъздаването историята на понятието садобросъвестното, осъществено с вещина и мяра проучване и задълбочен анализ на респектиращо количество документи – Доклади, Програми, Стратегии, Рамки, Съобщения, Резолюции... – на световни, европейски и национални институции (ЮНЕСКО, ОИСР, Европейската комисия, Съвета на Европа, МОН и др.), формиращи образователни политики и/или регламентиращи или регулиращи училищното (и не само) образование.

В следващата част на първа глава се очертават отчетливо разликите и отношенията между ключови за изследването концепти като *функционална грамотност* и *грамотност по четене*, като фокусът с основание се центрира върху Програмата за международно оценяване на учениците (PISA), доколкото именно тя от началото на новото хилядолетие и към момента е водеща в световен мащаб в сферата на разработване на оценителски инструменти и провеждане на регулярни оценявания на функционалната компетентност на младите хора на прага на тяхното съзряване, т.е. самостоятелно включване в общественно-политическата и социално-икономическата жизнена сфера. Изрично следва да се отбележи увереността, с която Е. Миланова навигира сред разноречивите преводи на български език на работните материали на Програмата и аналитичните изследвания на демонстрираните през годините от българските ученици резултати, за да обезпечи вербалната консистентност на собственото си изследване и същевременно да допринесе за конструирането на един относително стабилен споделен език, на който националната ни общност да говори за актуални образователни проблеми. Заслужава внимание и изводът по отношение на грамотността по четене – ключов елемент на функционалната грамотност – като трансверсална компетентност, което придава на нейното развиване в часовете по български език особено висока стойност.

Нататък първа глава от труда продължава с изследването на функционирането на понятията *функционална грамотност* и *грамотност по четене* в международни и национални оценителски изследвания. Открояват се сходствата, разликите и отношенията между международните изследвания PIRLS и PISA, между техните цели и оценителски

инструменти. Представят се резултатите от проведени национални оценявания на грамотността по четене на шестокласници и изводите от тях, най-важният от които е, че обучението по български език не е достатъчно проактивно по отношение развиването на въпросната грамотност. В подкрепа на този извод е и заключението на докторантката от анализа на проведената от нея анкета с участници в PISA 2015, според което те идентифицират използваните от Програмата текстове като подобни на материалите, които четат в извънучебна среда, но не и на текстовете, с които работят в училище и конкретно на занятията по български език. Така се диференцира един от проблемите на родноезиковото обучение, а именно доминираността му от една стерилна по отношение развиването на функционалната грамотност по четенетекстова среда.

Нататък първа глава реализира един от най-съществените приноси на труда: въз основа на изчерпателен и задълбочен анализ, направен едновременно в диахроничен и в съпоставителен план, вече не на практически ориентирани приложения, а на теоретичните моделирания на различни концепти като *комуникативна компетентност*, *стратегийна компетентност*, *езикова компетентност*, *дискурсна компетентност* и т.н., и т.н., трудът предлага свой йерархично структуриран модел на компетентностите на личността, в който намират мястото си комуникативната и функционалната компетентност, функционалната грамотност, грамотността по четене и уменията за четене. Длъжни сме да отбележим немногословния, но достатъчно компетентен прочит на теоретични текстове – репери в изследователските сфери на езика, вербалната комуникация и методиката на езиковото обучение, подбрани с вещина и усет. Позоваванията и анализите на използваните източници са ориентирани и съчетани по начин, който прави да изпъкнат все по-безусловно актуалността и значимостта на функционалната грамотност.

Анализът на включването на *функционалната грамотност* в учебната документация за средното училище в Р България показва, че *Националната стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014 – 2020)*, *Законът за предучилищното и училищното образование*, а в съответствие с него – и новите държавни образователни стандарти и учебни програми, сравнително умело се справят с необходимостта да интегрират все по-пълноценно българското училищно образование в концептуалните рамки и целевите приоритети на глобалната и в частност на европейската общност. Описани и адекватно коментирани са съществените разлики между „старите“ (приетите през 2000 г.) и новите стандарти и програми по български език, бележещи напредък в процеса на преориентация от граматичноориентирано към комуникативноориентирано обучение по български език, който с основание се преценява като благоприятно условие за формирането и развиването на функционалната грамотност по четене на учениците. Позитивната оценка на проактивността на новата учебна документация се обосновава и с анализ на отделни урочни статии в учебници по български език, създадени по новите учебни програми. В същото време от критичния поглед на изследването се убягват недостатъци като липсата на съответствие между жанровата парадигма на текстовете, използвана от PISA, и видовете текст, разписани в новите учебни програми по български език, системно-структурните отношения между които остават проблематични, неясните референции на някои (квази)жанрови названия, необезпечеността на дескрипторите,

описващи очакваните резултати, с посочване на определени качества на предписаните дейности, което пък води до размиване границите между очакваните резултати в различни класове, и под. Направените наблюдения и изводи „подсказват“ необходимостта от интервениране в образованието по български език на иновативни методически дейности, целево недвусмислено ориентирани към развиването на уменията за четене на учениците – необходимост, с удовлетворяването на която се заема втората глава от труда на Е. Миланова.

На практика втора глава от дисертацията представя подробно описание и анализ на резултатите от опитно обучение, проведено от докторантката с общо 346 ученици (121 шестокласници, 121 деветокласници и 104 единайсетокласници) от Перник, Радомир, Русе, София и Трън. Съпоставката между видовете училища показва стремеж към обхващане на разнообразни профили учебни заведения. Целта на обучението е обосноваване на хипотезата, че чрез системно и целенасочено решаване на проблемни задачи, изискващи прилагане на уменията за намиране и извличане на информация, за обобщаване и тълкуване и за осмисляне и оценяване на (информация от) текст, се развива грамотността по четене. Шести, девети и единадесети клас са избрани като представителни съответно за прогимназиалния, за първия и за втория гимназиален етап. За всяка възрастова група са разработени по няколко тестови варианта – по един за измерване на входното и изходното равнище и по два (един за групов и един за самостоятелна работа) за всеки от трите обучителни етапа, през които преминават учениците. Освен това с цел сравнимост на резултатите и преценка функционалността на методическите дейности шестокласниците са разделени на две групи – такива, които участват във всички етапи на експерименталното обучение, и такива, които участват само в един негов етап. Тестовите варианти са представени в приложения към основния текст на труда, а в приложения на електронен носител са намерили място всички работи на участниците в експерименталното обучение.

Длъжни сме да отбележим очевидното – огромната работа, свършена от Е. Миланова. По-важно обаче е да се изтъкнат приносните моменти в тази работа. На Програмата за международно оценяване на учениците докторантката дължи, първо, избора на наблюдаваните когнитивни умения; второ, принципите на подбор на текстовете, с които работят учениците – „тематично и в жанрово отношение те са близки до житейския опит на учениците и до източниците на информация, с които се сблъскват по един или друг повод в своето всекидневие“ (с. 128); трето, използваните видове тестови задачи. Но дисертационният труд не остава в рамките на PISA, защото, от една страна, докторантката разработва задачи не за оценяване, а за развиване на грамотността по четене; от друга, култивирането на функционалната грамотност се оказва задача на образованието (по български език) и на „постпетнадесетгодишните“. Като имаме предвид, че ресурсът на кой да е изследовател е „нищожен“ в сравнение с този на Програмата, която може да си позволи да постига и поддържа високо качество на оценителския си инструментариум, любопитни сме **как** конкретно докторантката е разработила задачите – в каква степен познанията ѝ върху Програмата са ѝ помогнали, как текстовете и задачите за различните класове снемат възрастовите особености на обучаваните, как е преценявала

дискриминативната стойност на задачите... Оценителски инструменти от мащаба на този на PISA са динамични, в режим на непрекъснато обновяване – факт, който и дисертационният труд отбелязва. Така например ключови умения според PISA 2018 са компютърните, тези за различаване на правдоподобна от „алтернативна“ информация и за откриване на и справяне с противоречива информация. От тази гледна точка дисертацията на Е. Миланова показва убедително, че една образователна система не би могла да постига достатъчно удовлетворителни резултати, в т.ч. и по отношение на функционалната грамотност, ако просто следва, копира PISA (или нещо подобно), защото така се самообрича на „изоставане“ и „догонване“, и че единственият начин да сме в крак с времето, е да сме автентични и изпреварващо креативни.

Друго от втора глава на труда, на което трябва да се обърне специално внимание, са анализите и тълкуванията, направени на резултатите от експерименталните обучения, и изводите от тях. Те са осъществени с научна добросъвестност и почтеност, без опит да бъдат „напаснати“ към предварителните очаквания. Ако трябва да ги представим обобщено, бихме следвали две посоки. Едната е свързана с диагностичната стойност на проведените обучения: резултатите от тях потвърждават интуициите за пораженията върху ключови когнитивни умения на учещите, нанесени от все още преобладаващо репродуктивното по своя характер училищно образование у нас. До този извод водят например системните трудности на учениците да се справят с обработване на неявна и/или разпръсната, и/или абстрактно формулирана информация, особено ако трябва да прилагат за откриването ѝ няколко критерия едновременно, както и да създадат свой кратък аргументативен текст и – по-общо – да формулират доводи в защита на собственото си мнение по даден въпрос, или да свързват информацията от текста с информация от други източници. Втората посока е свързана с необходимостта обучението по български език (и литература, бихме добавили) да инвестира преимуществено – системно и целенасочено – в развиването на вече многократно споменаваните когнитивни умения, ако искаме да култивираме функционално грамотни граждани. До този извод стига Е. Миланова въз основа на резултатите от проведените едногодишни експериментални обучения. С изводите си от качествения анализ на тези резултати дисертационният труд *нечутно* коригира и актуални предразсъдъци и практики на МОН, в чиито представи международното оценяване на функционалната грамотност е нещо като състезание, в което българските ученици трябва да се *представят* възможно най-добре въз основа на кампанията целенасочена подготовка.

След осъществения дотук линеен критически прочит на представения за защита дисертационен труд ще си позволим кратък синопсис на тематично-проблемните и семантичните му доминанти. Работата на Е. Миланова се нагърбва с нелеката, дори неблагодарната, задача да сговори функционалната грамотност по четене и обучението по български език (в частност – комуникативноориентираното и граматичноориентираното обучение), да въведе в режим на взаимна конвертируемост теоретичните им (и не само) езици, да впише парадигмата на функционалната грамотност по четене в парадигмата на

комуникативноориентираното обучение по български език. Оценяваме високо това усилие, защото то, от една страна, е сред пионерските в тази посока, от друга, се случва в един ригиден и/или най-често неадекватен институционален, административен, кадрови и особено обществен и политически контекст. Претекстът на споменатото стоваряне да се намери мястото на грамотността по четене (да се „намести“ грамотността по четене) в теоретикодискурсивното поле на компетентностите, свързани с езика и с езиковото обучение – умен ход, който превантивно „обезоръжава“ евентуалните опоненти, или защитници на статуквото: никой потенциален такъв не е пренебрегнат, нито дискредитиран, просто е приканен да се „посмести“. Предпочетената стратегия развивът между парадигмите – условно определени като „епистемологичноцентрирана“ и „прагматичноцентрирана“ – да се *репрезентира* като континуитет, а неотложният избор между тях – като съдружие, преценяваме като сполучлива. Много е възможно неотложните промени в образованието по български език (и литература) да срещнат най-малко съпротиви именно положени в когнитивната рамка на приемствеността и *естественото* развитие.

Може би като ефект от избраната „мироопазваща“, образно казано, стратегия се явява до известна степен безкритичното приемане на образователни политики, базирани на компетентностния подход, функционалната грамотност и т.н. с тяхната определено не хуманитарна, а пазарна ориентация. На практика работата приема безусловно атитюдите на PISA и по неизбежност споделя и нейните „късогледства“, например това по отношение на информационните технологии. В последната си сесия, проведена тази година, Програмата вече изследва умението за „гладко четене“, т.е. отчита факта на руинирането на въпросното умение в световен мащаб, и в същото време изследването се провежда вече изцяло в дигитален формат, отказвайки да знае, че именно повсеместната експанзия на интернет като интелектуална технология поразява способностите за четене, мислене и конструиране на памет. Друг проблем, възникващ от „помириващата“ стратегия, който смело може да се определи като обективен и с който трудът на Е. Миланова се справя наистина умело, представя разминаването между научно моделираното и в национален, и в международен план езиково обучение, от една страна, и от друга, научната екипировка на Програмата, прегледът на чиито „работни рамки“ я по(д)казва като доста семпла и рехавя.

Като цяло езикът на дисертационния труд е удържан, като някои неточности в изказа правят изключение от това правило. Например на с. 20 се говори за „съвременната концепция за знанието“: осмеляваме се да твърдим, че концепциите за знанието в съвременността са повече от една. Съществен ни изглежда въпросът за като че синонимната употреба на концептите *информация* и *текст* в труда в описването на когнитивните умения: „Ключови компоненти в състава на понятието за ГЧ са три вида умения, които обуславят мисловно-познавателните процеси, извършвани в хода на четене: (1) умения за намиране и извличане на информация; (2) умения за обобщаване и тълкуване на информация; (3) умения за осмисляне и оценяване на информация.“ (с. 30); „В основата на представените три вида умения (микроумения) стоят пет ключови способности на личността (макроумения): (1) за намиране на информация, (2) за тълкуване, интерпретиране с акцент върху смисловите връзки в текста; (3) за формиране

на общо разбиране (на базата на осъщественото тълкуване), (4) за осмисляне и оценяване на съдържанието на текста и (5) за осмисляне и оценяване на дискурсия тип, като последните две изискват читателят да свърже информацията в източника със своя личен опит.“ (с. 32); „Мисловните дейности, подходите и уменията, които подрастващите прилагат с оглед на конкретна комуникативна цел, обуславят познавателните (когнитивните) процеси, които се осъществяват при решаването на задачите за четене: (1) намиране и извличане на информация от писмен текст; (2) обобщаване и тълкуване на информация от писмен текст; (3) осмисляне и оценяване на информация от писмен текст.“ (с. 128). Ако има някакви специални причини за посочената синонимизация, каним докторантката да ги сподели.

В заключение: като вземаме предвид безспорните научноизследователски качества на представения за публична защита дисертационен труд на тема „Развиване на функционалната грамотност на учениците чрез обучението по български език“, акцентирани в рецензията, и периферния характер на отбелязаните несъвършенства, които по никакъв начин не поставят под въпрос безспорния му принос към теорията и практиката на обучението по български език, предлагаме на уважаемото научно жури да присъдим на докторант Евелина Григорова Миланова в качеството ѝ на автор на цитирания труд образователната и научна степен *доктор* по Професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по... (Методика на обучението по български език).

25 септември 2018 г.
София

Подпис:
/проф. дпн Адриана Дамянова,
председател на научното жури/